

A KÖNYVSZEDÉS.*

Az osztás.

A mint a magot csak jól megmunkált földbe lehet eredménynyel elvetni, úgy a jó szedés is csak tiszta, jól osztott szekrényből lehetséges. Sokan azt hiszik, hogy az osztás a munkának oly lényegtelen része, a melyre — talán mert direkt nem fizetik? — nem valami sok gondot kell fordítani és bátran rábízható akár kezdő tanoncra is. Igaz, rá lehet bízni, de aztán olyan is az a fiú által osztott szekrényből való szedés! Régi dolog, hogy nagyon sok szedő van, a ki csak a magosztotta szekrényből tud »gusztussal« szedni; de van is ebben valami. Ezek természetesen oly szedők, a kik csak jól szednek, a kik a hibáktól

* Ez a cikk a *Grafikai Szemle* szakcikk-pályázatán »A milyen a munka, olyan a jutalom« jeligével vett részt s a Szakkör irodalmi bizottsága egyhangúlag dicsérettel tüntette ki.

hemzsegő szedést el sem képzelik. A jó munkának jól meg kell vetni az alapját, tehát a kompressz szedésnél a jól, tisztán osztott szekrény az első főkellék. Hogy miképen kell jól osztani, mily módon lehet tisztán osztott szekrényhez jutni, azt nem kell fejtegetnem, mindenki tudja; de mert e cikkben az »osztás«-t, mint a könyvszedés egyik kellékét, külön szakaszba foglalom, álljon itt erről is néhány szó.

Gyakran tapasztalható, hogy némely szedő, időmegtakarítás szempontjából-e vagy szokásból, alig áztatott szedést oszt. Ha takarékoságból nem áztatja meg a szedést osztás előtt, úgy igen rosszúl választotta a takarékoság eszközét, a mi később szokássá is válván, alig hihető, hogy az osztásnál a száraz szedéssel dolgozó szedőnek valaha oly biztos fogása legyen, mint az a rendesen megáztatott szedésnél könnyen elérhető. A szedést tehát felbontás előtt mérsékelten meg kell áztatni és többet — keskenyformátumú szedésből is — 18—20 sornál egyszerre felvenni soha sem szabad. Mint a fentemlített hibában, úgy abban is sok szedő leledzik, hogy minél nagyobb »griffet« vesz, a mi pedig nemcsak azért hátrányos, hogy balkarjának legkisebb mozdulatánál romba dőlhet a »torony-magasságú oszlop«; de azért is, mert alig néhány sor osztásánál baltenyerének izmai úgy kifáradnak és megfájulnak, hogy szivesen letenné már az óriás »griffet« — ha tudná! De a ritkaságok közé tartozik, hogy ezt »ép-kézláb« letehesse, mert

mire ezt tenné, — ha ugyan a »griff« ekkorára már a szekrénybe bele nem dőlt — a kezében tartott sorok már annyira szétlazultak, hogy annak ép visszaállítása lehetetlenség. Mindezeket kerülendő, itt is beválik az: »ha lassan jársz, tovább érsz« — legokosabban cselekszünk, ha 18 vagy 20 soros griffeket veszünk fel az osztáshoz. Épp így tanácsos az osztandó sorról ujjaink közé csak keveset venni. Az ujjaink közé alig férő szó vagy szavak szélén levő betűk könnyen őket nem illető helyre potyoghatnak, ha azokat kellően fogni képesek nem vagyunk; tehát nemcsak hogy nem előnyös hosszú szót egyszerre levenni a sorról, hanem hátráltató, mert az ily esetekben a szekrénybe ejtett betűket rendesen csak hosszabb keresgélés után találhatjuk meg, vagy — a mi szintén gyakori eset — a kereséssel töltött idő kétszeresen kárba vész, mert a keresett betűt meg nem találva, szekrényünk »fisches« lesz. Tehát igaz az, hogy »a ki sokat szorít, keveset markol«. Hogy tiszta, jó szekrényt nyerjünk, az említetteket követnünk kell, mert ezek szemmeltartása mellett munkánkkal határozottan, biztosan és gyorsan előrehaladhatunk. De bármily gyorsan osztunk is, arra mindig figyelemmel lehetünk, sőt figyelemmel kell lennünk, hogy a szekrényünk spácziumerekeszeit se tekintsük mostoha gyermekünknek! Mert igen gyakran tapasztalható, hogy különben jó szedők, kik tisztán osztanak, éppen a spácziumok különválasztására kevés vagy semmi gondot nem

fordítanak. Ennek pedig úgy a szedéssel való haladásnál, mint a helyes kizárásnál oly nagy szerepe van, hogy nélküle ezeknek egyike sem érhető el.

A szedés.

Félmunkát végeznék, ha a könyvszedés definíciójánál a szedésnek elemi részleteire is nem terjeszkedném ki. Hogy azonban a t. olvasó türelmét nagyon igénybe ne vegyem, rövid leszek és csak a legszükségesebbekre szorítkozom.

A kinek a munka általában élvezetet nyújt, élvezettel áll a magaosztotta, tiszta szekrényhez, a melyből a betűk mintegy magától kívánkoznak a sorzóba. A szedésnél teljesen felesleges a betűket forgatni. Ha az előttünk levő kéziratról a szedendő mondatot leolvastuk, tekintetünk csupán a szekrényen függjön, hogy a felveendő betű mindenkor szemünk előtt legyen, miáltal mindig sikerül a betűt úgy fognunk, hogy annak szignaturája lent és felfelé essék. Ha a szedést nem így szoktuk meg, gyorsan sohasem szedhetünk. Már pedig a jó szedés mellett gyorsan is akarunk szedni, a mi sohasem a szedő kar gyors mozgásától, hanem a céltudatos *fogásoktól* függ. Hiába kapkodunk, hiába igyekszünk és sietünk, ha minden betűvel annak sorzóba tévése előtt »légutat« teszünk meg! Felesleges ez. Lassan, de annál biztosabban nyúlunk az egyes betűrekeszekbe, a szignaturát látva, a betűnek »fejét«

fogjuk, s ily biztos fogással szedett betűkből csakhamar meglesznek a kívánt sorok.

Hogy azonban a felszedett betűkből *sorok* képződjenek, azokat természetesen *ki is kell zárni*. Úgy a szedésnél, mint a kizárásnál is jó megszokott eljárást követni, a mi abból áll, hogy a sor vége felé mindenkor tudjuk, hogy elválasztjuk-e a szót, vagy nem; de bármikép fejezzük is be a sort, a gyakorlat megtanít arra, hogy a sor teljes kiegészítéséhez, illetve a sorban levő szavak közeinek lehetőleg egyenlő felosztásához a spácziумok melyik fájához kell fordulnunk. Hogy azonban ekkor kudarcot ne valljunk, az osztásnál elmaradhatlanul kívánatos a spácziумok pontos kiválasztása.

A kompressz szedésnél a legfontosabb tényezők egyike a szavak közti térség egyenletes beosztása, a mi ellen igen gyakran vétünk, a nélkül, hogy ennek horderejére gondolnánk és csak a nyomott múnél tűnik szemünkbe az a hiba, melyet csekély figyelemmel elkerülhettünk volna. A sor kitöltésére alkalmazandó spácziумokat legelső sorban a sorban levő befejezett mondatnál, tehát pontnál vagy vesszőnél helyezük el. Itt *spácziумról* van szó, s így nem akarok hódolni annak a — különösen Németországban dívó — szokásnak, a hol rendszerint minden pontnál félnégyzet helyett egész négyzetet tesznek, ezáltal természetesen sok helyütt megmenekülnek a spácziумokkal való kizárástól. Az említett, szerintem rossz szokásnak

valószínűleg célja is van, a mi nem lehet más, mint a mondatoknak a szavak közti hézagok által is egymástól való megkülönböztetése, a mi nemcsak helytelen esztétikai szempontból, de felesleges is, mert a mondat végén levő pont eleget magyaráz és ezt minden olvasni tudó ember érti. Ennek folytán a kizárásnál lehetőleg egyfajú spácziomot használjunk és ne higyjük, hogy a minden szó közé teendő vékony spácziom tartóztat, s jobban járunk, ha vastag spácziomot vagy pláne sliszt használunk. Tagadhatatlan, hogy ily módon némi időmegtakarítást érünk el, a mi azonban az ily félszeg munka által nagyon is megboszúlja magát, mert szedésünk ez által oly képet nyer, mintha egerek lékeket rágtak volna rajta. Ellenben sohase használjunk a kizárásnál hajszál-spácziomot. A hajszál-spácziumnak nem az a rendeltetése, hogy vele kizárjunk, ez csak olyan segédeszköz, melyet csupán szükség esetén vehetünk igénybe, akkor például, ha a szöveg kiemelendő részét ritkítva kell szednünk (a mi ma már csak elvétve fordul elő) és a sor végén levő szót, esetleg el nem választhatása vagy ehhez hasonló más ok miatt, vagyunk kénytelenek hajszál-spácziummal ritkítani.

A kiemelendő szöveg ritkításáról lévén szó, meg kell jegyeznem, hogy ily szedésnél kétszeres gond fordítandó a szavak közti térség helyes beosztására és a ritkításhoz kivétel nélkül vékony spácziomot használjunk, mely esetben sohasem

merülhet fel az a nagy hiba, hogy a ritkítva szedett szavak oly közel állanak egymáshoz, mintha az egész sor egy szóból állana és csakis akkor, ha helyesen járunk el és a ritkítésnél vékony spácziomot alkalmazunk, szolgál hasznos segéd-eszközünkül a hajszálspácziom. A ritkított szedés sorainak kizárásánál a szedőnek egyúttal lehetőleg oda is kell törekednie, hogy a szavak közé a rendesnél valamivel több kizárás férjen.

Mivel a sorok kizárásánál vagyunk s mielőtt új sorba kezdenénk, az a kérdés merül fel, hogy eleget tettünk-e a fent elmondott eljárás követésével s annak végeztével belekezdhetünk-e új sorba? Nem kell-e a sort kizárás előtt átolvasnunk? Részemről e kérdést nem tartom fontosnak s egyszerűen *nemmel* felelhetnék arra, mert hogy ha biztos vagyok a felől, hogy a magamosztotta szekrény tiszta és figyelmem a kézirat olvasásánál, valamint a szedésnél csakis az előttem fekvő munkára irányúl, a sorok átolvasását határozottan felesleges időfecsérlésnek tartom. Mivel azonban a figyelemmel dolgozó ember sem lehet csalhatatlan, a sorokat a kizárás alkalmával éppen át lehet futni.

Az imént *kiemelendő szövegrészekről* lévén szó, ismételnem kell, hogy a kiemelendő részeknek ritkítva való szedése ma már elvétve fordul elő és csak különös kivánságra történhetik. Fraktur szedésnél a ritkítás ma is fennáll s alig hihető, hogy itt ez mással pótolható legyen, míg *antiqua*

szedésnél a kurzivval való kiemelés hódított. Felesleges ennek okát fejtegetni, hiszen tudjuk, hogy antiquánál ez a leghelyesebb eljárás.

Ha oly elemi iskolai könyvet szedünk, a hol többféle kiemelendő részek vannak, rendszerint józan ízlésünk szerint válogatjuk meg az erre alkalmas betűfajokat; megjegyzendő azonban, hogy ezeknek karaktericze egybehangzóknak kell lenniök, t. i. jól meg kell gondolnunk, hogy a könyv gyermekek részére van szánva, a mivel meg van mondva, hogy a kiemelt részeknek »kézzelfoghatók«-nak kell lenniök; tehát nem elég, ha pl. az egyikhez kurzivot, a másikhoz kövér kurzivot veszünk és a harmadik kiemelendő részt valamely vastag, fekete betűből szedjük, mert ez utóbbi mellett a gyermekszem előtt teljesen eltűnik a csak kurzivval kiemelt részek értéke és fontossága. Gyermekkézbe való tankönyveknél tehát a praktikus oldalát kell tekintenünk és a rendes szövegből határozottan kiemelkedő betűkből kell a fontosabb részeket szednünk. Felsőiskolai vagy más, felnőttek részére készülő műveknél a kiemelésekhez a rendes kurziv mellett kevésbé kövér betűket alkalmazzunk, mivel itt mindenkor a *külcsínre* kell súlyt fektetnünk.

A sorok végénél felmerülő elválasztásoknál ismerjük az eljárási módot. Tudjuk, hogy két szótagból álló szót, mint például: tu-dás, nél-kül, il-lő, ti-los, el-len, mond-ja stb. sohasem szabad elválasztani. De áll ez különösen négy betűből álló

kétszótagú szónál: in-ni, so-ha, é-des, u-tat stb. Vannak azonban kétagú szók, melyeket szükség esetén el is lehet választani, a nélkül hogy nagyobb hibát követnénk el, például: min-dig, gyön-géd, kép-zel, var-rás, mond-hat, me-gyek, gyak-ran, mert utóvégre keskenyformátumú szedésnél többször megesik, hogy ily szót egészen a sorba hozni, valamint az egészet átvinni lehetetlenség. A három vagy több szótagból álló szóknál pedig mindig vigyázni kell, hogy a sor végén ne hagyjunk két betűből álló szótagot, mint például: el-lenben, me-nedék, ha-talom, különösen pedig két vékony betűből álló szótagot: il-ledelmes, li-hegő, ti-pegő, ti-tokban stb.; míg vannak szavak, melyeket csak úgy választhatunk el, ha a sor végén két betűből álló szótagot hagyunk, mivel a két betűből álló harmadik szótagot át nem vihetjük, mert különben abba a helyzetbe jutunk, hogy a következő sorba kerül a két betűből álló szótag, így: ellen-zi, elad-ja, himez-ni, fecseg-ni stb. Mivel így sem jó elválasztani, a középutat kell követnünk, mely szerint ily szavak elválasztását lehetőleg kerülnünk kell, a mi észszerű szedésnél könnyen el is kerülhető, valamint az is, hogy egymásután következő sorok kötőjelekkel végződjenek. Feltétel tehát: minél ritkábban elválasztani és az elválasztásnál ügyelni, hogy a szó értelmét ne zavarjuk, mint: em-bertelen, orvva-dász, fölesz-mélt, szen-vedett, ilyen és ehhez hasonló szóknak a helyes elválasztása mindenkor könnyű és még könnyebb az

összetett szók értelmének épségben tartása. Mindamellettt gyakran így is látunk elválasztani: összetett, napfől-kelte, gőzfű-tés, vagy ingyené-lők, visz-szapottyant, ősz-szevissza, rend-reutasított, köz-beszólás, közbeszó-lás stb., vagy a mi szintén nem ritkaság: rendreu-tasított, könyöra-domány, köz-i-gazgatás, emberé-let, igazságü-gyünk stb. Lehet, hogy a dologhoz keveset értők utóbbiakat azért választják így el, mert *nem szabad magánhangzót átvinni!* Persze, hogy nem szabad az elválasztásnál, de az összetett szóknál ez nem áll. Nevek elválasztása, álljanak azok két vagy több szótagból, sohasem engedhető meg, mert lehetséges-e elválasztani: Ró-za, Je-nő, Gé-za vagy Ró-zsika, Te-ruska, End-re, Au-guszt, Fe-rencz, Jó-zsef; de áll ez a két vagy több szótagból álló vezetékneveknél is, mint: Ti-sza, Ko-vács, Vö-rös, Sza-bó, Gyu-lai, Te-leszky, End-rődy, Ke-lemeczky vagy Kele-meczky, Mar-gittay vagy Margit-tay, Dobro-vics vagy Dob-rovics stb. stb. A helyes elválasztást illetőleg a mondottak szerint tanuljuk mi nyomdászok a mi életiskolánkban, s mert az elválasztásnak tényleg ez az egyedüli helyes módja, nem egyszer botránkozunk meg, ha nyomdai termékben sajnosan nevetséges elválasztásokat látunk. És ezt mindig fogjuk tapasztalni, mert az *írastudó* emberek ezt *így tanítják*. Értem az ujságírókat, a kik nemcsak sutba dobják az általunk művelt helyes rendszert, de alkalomadtán erre oktatják is a nagyközönséget, mit egy tekin-

télyes fővárosi lap szerkesztői üzenete is bizonyít, a mely e tárgyban hozzá intézett kérdésre a többek közt így felel: »A kérdezett öt szó *helyes* elválasztása ez: temp-lom, lajst-rom, Ist-ván, ist-ráng, kont-ra.« Hogy napilapjaink a nevek elválasztásánál sem találnak kifogásolni valót, akkor sem, ha az átvendő szótag magánhangzóval kezdődik is, mutatja egy másik fővárosi napilap, a midőn így választ el: »Pálik-Ucse-ony Artúr« s ugyanabban a számban látjuk »Andre-ánszky«-t, míg egy másik számában »Fran-cziaország«-ot, továbbá »fi-atal«-t, »óri-ási«-t, »ápo-lónők«-et találjuk. De nem ritkán látjuk az összetett szók oly különválasztását is, mely a kifejezést oly értelmetlenné teszi, hogy az olvasót pillanatra gondolkozóba ejti. Ilyen például: »élő virágkereskedés«, »hideg sertéshúsvásár«, »szegény gyermekkert« stb., a helyett, hogy azt helyesen így szednék: élővirág-kereskedés, hidegsertéshúsvásár, szegénygyermekkert stb.

Mindezt megszoktuk már, hiszen napilapjainknál minden nap tapasztaljuk; de e néhány eset felemlítését e közlemény keretébe tartozónak találtam. Mert hiba ez, ha a nyelvtani szabályok nem is tiltják az e fajta elválasztásokat. Munkánknál alig hivatkozunk az iskolában megtanult nyelvtan szabályaira, mert ennek teljes ismeretével, azt ízlésünkkel tökéletesítjük, kiegészítjük.

A jó ízlés ellen nagyon vétünk akkor is, ha a pont után következő névelőket (A, E, Az, Ez) a sor *végén* hagyjuk. Ebben ugyan egyetlen akadémikus

sem talál hibát, a mi szemünket azonban, a kik munkánkkal a tudományt szolgáljuk, a szedés ily módja nagyon is sérti és bizonyára mindenki előtt tetszetős dolgot cselekszünk, ha az említett módot kerülve, a névelőket mindig a sor *elején* alkalmazzuk.

Fontos és itt nemcsak a csínnak, hanem a mondatszerkezet és értelem épségben tartásának követelményei ellen vétünk, ha *idézett* vagy *zárójel közti* mondatokat nem az értelem követelménye szerint zárunk le az utána teendő vesszővel vagy ponttal. Ezt röviden magyarázva úgy fejezhetem ki, ha az említett esetekben — a mi igen gyakori — *közbevetett* mondatrészt írnak idézőjelek vagy zárójel közé (ha a mondat végére esik), a vesszőt vagy pontot természetesen mindig az idéző- vagy zárójel *után* kell tennünk, míg ha ellenkező eset forog fenn, a pont az idéző- vagy zárójelen *belül* teendő.

Az újabb, ily alakú » « idézőjeleknél általában az dívik, hogy az idézőjeleket nyílással *kifelé* alkalmazzák. Eddig, bármennyit gondolkoztam e fölött, az idézés ily módon való alkalmazásának jogos indokolását nem bírom megtalálni, azért, mert az említett idézőjel *alakjánál* fogva is mintegy megköveteli, hogy nyílásával *befelé* állítsák; ily módon az idézett mondatot az e fajta idézőjelek magukba zárják, a mi szerintem nemcsak az értelem szempontjából helyes, hanem a szemnek is tetszetősebb képet nyújt. (Jó az így is [«],

meg így is [« »]; a fő az, hogy egyformán használják az illető nyomdában. Szerk.)

A sorokat sem lazán, sem túlságos erősen nem szabad kizárni. Előbbi esetben nem érhetünk el egyenlő, »sima« sorokat, míg utóbbi esetben nemcsak nehéz a sorokat a sorzóból kiemelni, de kizárás közben sok spácziomot törünk. A gyakorlott szedő különben tisztában van ezzel s érzi, mily feszesen kell a sornak a sorzóban állania.

A túlságos erős kizárásnál — mint említettem — spácziomot törünk, miáltal természetesen az üzletnek kárt okozunk; de tévedés volna azt hinni, hogy ennél fogva inkább gyengén kell kizárni és hogy a gyengén kizárt soroknál az üzlet károsítása ki van zárva. Ellenkezőleg, mert a gyengén kizárt szedésnek nyomása alkalmával a spáczium-törésnél is nagyobb veszteség áll elő, mivel nagyobb baj az, hogy ily szedés, nyomás közben, »megfekszik«, mely bajon a gépben nagyon nehéz, sőt a legtöbb esetben nem is lehet segíteni. A gyengén kizárt szedésnél továbbá elmaradhatnak a »spiszek«, melyek lenyomkodásával nemcsak a gépmester vesztegeti idejét, hanem a gépet is mindannyiszor meg kell állítania s míg a gép a többszöri megállítás által sokat mulaszt, az illető géphez beosztott személyzet is tétlen áll. És a mellett hogy az üzletnek ez által tetemes veszteséget okozunk, az is hozzájárul, hogy a kalamitásokkal nyomott ív egyes részei olyanok, mintha »blokádkkal« volnának telve. Ez pedig onnan

van, hogy a gyengén kizárt sorok a gép festék-hengeréhez tapadva, ez magával ragadja, míg a nyomóhenger (cylinder) funkciója alkalmával a festék-henger által felhúzott sorokat visszanyomja. E procedúra alatt az történik, míg a nyomó-henger a betűket rendes helyükre nyomja vissza, a szavak közti kizárást — ennek rövidebb volta miatt — nem érintheti, a kizárás felső vége a betűk felső színvonalát érve el, a festék-hengerek ezen is végigforognak, úgy, hogy a kizárások eme felső végeinek lenyomatát akaratlanul is megkapjuk. Hát ez mindenesetre kellemetlen dolog, de mennyivel kellemetlenebb ennél is a szintén hiányosan kizárt formáknál előforduló »kihúzó-dások«, melyeket rendszeren későn, vagy egyáltalában nem vehetünk észre, csak akkor, midőn az ív a gépből kikerült s tehetetlenül kell a történetek fölött sajnálkoznunk. Ki sem számíthatók a következők, melyeket a rosszúl kizárt szedés nyomás közben előidézhet. Hiszen az sem lehetlenség, hogy illusztrált formánál valamely lazán kizárt sorból kihúzott betű éppen a metszvényre esik, s midőn az a nyomóhenger alá kerül, a metszvény tönkremegy, a mikor meg a nyomást éppenséggel nem folytathatjuk, az ívet a gépből ki kell emelni és a sok időt igényelt illusztrációs ív zurichtolása kárba vész stb. stb.

De ha a sorok jól ki vannak zárva, a hengerekhez sohasem tapadhatnak s így még csak »spisz« sem fordulhat elő.

Úgy látom, hogy e fejtegetésemmel túlléptem a megszabott határt, a mit akaratlanul is azért cselekedtem, mert a némelyek előtt talán lényegtelennek látszó kizárásművelet fontosságát óhajtottam megértetni s rámutatni, hogy kis figyelemmel mennyi bajnak lehet elejét venni.

Most pedig magam is jónak látom a rendes mederbe visszatérni.

Kompressz szedésnél a sorzót egy hajszálpácziummal, ritkított szedésnél ennél is valamivel erősebben kell kizárni, mert a szedés, áztatás után, mindig összébbszorúl, miáltal a sorok (ha a sorzót valamivel erősebbre nem zártuk) a köztük levő térzőknél gyengébbekké, rövidebbekké válnak.

A könyvszedés keretébe tartozik annak a megemlézése is, hogy a pontokra osztott szövegnél előforduló számok (pl. 1., 2., 3.) után mindig *pontot* kell tenni, akkor is, ha a mondat (mivel az előtte levő mondat végén kettőspont vagy pontosvessző van) kis betűvel kezdődik. Ha ily pontokat képező mondatok számok helyett betűkkel (*a, b, c* vagy *A, B, C*) jeleztetnek, e betűket mindenkor *kurzív*-ból és *zárójellel* kell szedni (így: *a*), *b*) stb.).

Végül a bekezdés és kimenetről is említést téve, a bekezdés nagyságára nézve általános szabályt fel nem állíthatunk, mert tudjuk, hogy keskeny alakú szedésnél kevesebbel, széles alakú soroknál pedig a szükséghez képest többel kell behúzni. A kimenetnél lelkiismeretlen cselekedet az úgynevezett »erőszakos kimenetcsinálás«, a mit tisz-

tességes ember soha el nem követ s így a dolog természetében rejlik a kimenetelnél az a követelmény, hogy a kimenetsorban levő szónak legalább olyan szélesnek kell lenni, mint a mennyit a bekezdés hézaga képez.

Ezzel körülbelül befejezettnek vélem a *szedésről* való mondandókat, habár kevés kutatással még sok más példával is lehetne előhozakodni. De ki képes ez óriás anyaghalmoz kimerítésére? Az olvasottsággal és jó érzéssel bíró szedő a helyes szedés sémáját úgyis fejében hordja.

Ha a könyvnek szánt szedést hasábokban adjuk át tördelés végett, vagy a tördelést csak később végezhetjük, a hasábokat — szokás szerint — kötőjelnél szakítsuk meg s így kössük ki.

A kikötésnél sokszor láttam, hogy — nem követve az itt is létező szabályt — éppen ellenkezőleg járnak el. Ha a hasábon a zsinórt a hasáb minden sarkánál meghúzva, körülcsavartuk, ne a kötegbe dugandó véget fogjuk, hanem a zsinórt ekkor balkézbe véve, végét szabadon hagyva kell ár segélyével a körülcsavarva megfeszített szálak közé dugni.

Tudjuk, hogy ekkor készül megfelelő széles papiroson a levonat és következik

a korrigálás,

melynek magyarázására a könyvszedés leírásánál azért nem kell sok tért engedni, mert a korrigálás tényleg olyan része munkánknak, melyet szám-

lánkba foglalni sohasem lehet; de megvan ennek is az oka, mert — jól is lehet szedni. Tiszta szekrény és figyelmes szedés mellett nem lehet nagy korrektúra, de nem is szabad sok hibával szednünk azért, mert ez által másokat is magunkkal rántunk. A korrektor ily esetben miattunk az üzlet idejét pazarolja, a korrektornak munkájában kellemtelenséget okozunk, s így nem csodálható, ha a korrektor szivesebben fogadja a »jó szedő« levonatát. Ha a szedésnél, illetve kizárásnál a szimmetrikus irányt követtük s azt akarjuk, hogy szépen, egyenletesen kizárt sorainkat a végén — a korrekturánál — el ne rontsuk, legalább nagyobb hibát nem szabad csinálnunk, mert egy-egy szócskának kihagyása vagy kétszeres szedése soraink rendes voltát megsemmisíti. Sohasem lehet az szép szedés, melynek korrekturájánál, akár vigyázatlanságból eredő kihagyás folytán, akár más körülményekből szokat kell »közbeszúrni«; ilyenkor, mintsem rossz munkát végezzünk, tanácsos türelmesen a legközelebbi kimenetig a sorokat sorzóba venni s a korrekturánál »közbeszúrt« szót olyan módon beleilleszteni, mintha eredetileg úgy szedtük volna. Ez ugyan kissé tartóztató, de vele egész, jó munkát végezzünk.

Hogy azonban a kompressz-szedő jó munkát végezzen, korántsem elég, ha csak az eddig leírtakat követi, mert az e közleményben jelzett utasításokat csak akkor alkalmazhatja eredmény-nyel, ha a szedő, a tőle méltán követelhető ama

kelléssel bir, mely nélkül jó szedés és tiszta korrektura sohasem képzelhető. Értem az *ortográfiai ismereteket*. Azt nem kívánhatjuk, hogy valamely szedő pl. a magyar nyelven kívül német vagy még más nyelv ortografiáját is teljesen ismerje, de ha valaki magáról például azt állítja, hogy magyar szedő, ezt csakis úgy érthetjük, hogy ez esetben a magyar nyelvet »írásban« tökéletesen birja. Sajnos, hogy igen gyakran kell ennek ellenkezőjével találkozunk s rossz korrekturánál milyen gyakran hivatkoznak a semmiféle grammatikát nem ismerő szedők a kézirat hiányos voltára! Ily szedő a legjobb kéziratból sem képes tiszta szedést teremteni, s így el sem képzelheti azt a stereotip mondást, hogy »jó szedőnek nem kell ár«.

Az ár a korigálásnál arra való, hogy a kiveendő betű kiemelésénél *segítségünkre* legyen, nem pedig arra, hogy vele a betűbe szúrjunk! Ha az ár hegyét a kiveendő betű oldalára támasztva, kis nyomást gyakorolunk, úgy, hogy az illető sorrészt kiemelkedjék, a kivenni szánt betűt ujjunkkal szépen kiemelhetjük, felesleges a betűbe való szúrás, miáltal nemcsak tönkre nem teszünk az anyagot, de gyorsabban is korigálunk. A kivett rossz betűt mással helyettesítve, azt az ár nyelével lenyomhatjuk, de nem kalapálva.

A végén még meg kell jegyeznem, hogy korigálásnál soha se sajnáljuk — különösen ha a korrekturában több hiba van — a szedést a zsinór-

tól megszabadítani, mert e nélkül nehezebben is boldogulunk, a sor jó kizárását ujjunkkal ki nem tapinthatjuk, úgyszólván nem ellenőrizhetjük, mi mellett az is beáll, hogy a szedésen levő zsinór annyira meglazul, hogy a szedés épsége is kockáztatva van.

A tördelés.

A készítendő mű oldalainak nagyságát már a szedés kezdete előtt állapítjuk meg, hiszen ettől függ a szedendő sorok szélessége. A tördelő tehát az oldalak alakításánál tudja, milyen magas kolumnákat kell tördelnie.

Hogy az e szakaszban elmondandókat sorjában vegyük, az elején kell kezdenünk, t. i. a készítendő mű *címoldalánál*. Igaz, hogy a nagyobb nyomdáknál a dolgok többnyire úgy vannak beosztva, hogy a művek címoldalainak szedését akcziószedőre bízzák; de helyesebb eljárás ezt a tördelővel végeztetni, mivel a tördelő, a ki az általa kezelt mű tartalmát csaknem teljesen ismeri, a szöveg karakteréhez képest alkotja a mű címoldalát.

Tudományos vagy más egyéb komoly tartalmú művek címlapjainál minden dísz kerülendő, s a címoldal akkor szép, ha azt sima, egyenes betűkből (angolosan) szedik. Ha a címlap nem angolos, ne legyen túlságosan gyönges, könnyű, de ne is erős és mindig lehetőleg egyenlő vagy legalább

hasonló metszésű betűkből alkotva. Címoldalanknál az erős, fekete címbetűket mindig kerüljük.

Szépirodalmi műveknél, költeménykötetekenél, a hol a címlap a szerző nevének kívül rendesen csak egy sorból áll, a címsorhoz valamely alkalmas díszbetű használható, mely sor állítása a szedő modern ízlésétől függ.

Mielőtt a szedés tulajdonképeni tördeléséhez kezdenénk, a szükséges előkészületeket tesszük meg, mint az oldalszámok, záró-sorok szedése stb. stb. Az oldalszámokat többféleképen szoktuk csinálni. Lehet az oldal fölé, minuszok közé vagy az oldal (mindig külső) sarkára (ekkor természetesen minuszok nélkül), vagy alúl. Erre nézve határozott, írott szabályt nem állíthatunk, mert ennél is a mű természetéhez kell alkalmazkodni. Annyit itt is elmondhatunk, hogy díszesen kiállított műveknél, ha azok oldalai lénia-keretben vannak, mindig tetszetősebb az apró számokból, alúl (a középben) alkalmazott pagina, míg (nem díszműveknél) az oldal sarkán alkalmazott oldalszámoknak azt a praktikus hasznát vesszük, hogy — különösen nagyobb alakú könyvnél — valamely oldalszám keresésénél feleslegessé válik a könyv lapozgatása.

Az oldalszám és szöveg közti hézag esetenként változhatik. Kisebb alakú, kompressz szedésnél az oldalszám és szedés közé egy cicero, ritkított szedésnél egy, esetleg két térzővel több teendő. Ez áll az úgynevezett élő kolumnaczímeknél is,

ezeknél az utóbbiaknál esetleg finom léniát is alkalmazhatunk. Az »élő« kolumnaczímeknél megjegyzendő, hogy ott, a hol a szerző nevét is felüntetjük, ez mindig a páros számú oldalra esik, míg a mű vagy az illető rész címe páratlan számú oldalra kerül.

Bevezetést, előszót vagy tartalomjegyzéket, ha ezeket csak a mű kiszedése után kapjuk meg és több oldalra terjednek, római számokkal látjuk el.

A tartalomjegyzéket sokszor a mű végére teszik; de ha valamely mű külön tárgymutatóval is bír, könnyebb áttekintés céljából a tartalomjegyzéket a mű *elejére*, a tárgymutatót pedig a mű *végére* ajánlatos tenni.

A tördelésnél leghelyesebben úgy járunk el, ha a hasábok felállítását a hasábkorrekturák segítségével ellenőrizzük, a miben különben a diviznél megszakított hasábok is útmutatóul szolgálnak. Sok helyen a kézirat után történik a tördelés, a mi nem czélszerű, mert egyrészt gyakran meg-esik, hogy a hasábkorrekturánál történt esetleges változtatás folytán a szedés a kézirattól sok helyen eltér, másrészt pedig több időt igényel a kézirattal való ellenőrzés.

A kolumnák tördelésénél nemcsak arra kell ügyelnünk, hogy »fattyúsor« ne támadjon, de gondot kell fordítani arra is, hogy »regiszttert« tartsunk, a mi egyszerűen abból áll, hogy minden oldalon egyenlő mennyiségű sor legyen, illetőleg ha az oldalon cím, spitz vagy egyéb közhézagot

igénylő eset fordul elő, szem előtt tartjuk, hogy a közök úgy létesíttessenek, hogy az előtte levő és utána következő sorok a teljes oldal megfelelő soraira essenek. S hogy ez el ne tévesztessék, nem szabad, fattyúsor elkerülése vagy más hasonló ok miatt, az oldalra egy sorral kevesebbet tördelni s a hiányt térszők beosztása által pótolni. Ha a tördelésnél ily akadályokkal találkozunk, azt türelmesen, néhány sor összébbhúzó vagy mérsékelt tágítása által igyekezzünk legyőzni, s így mindig pontos regiszterű, tisztességesen tördelt íveket adhatunk nyomás alá.

Az ívek első oldalainak alsó balsarkára nonpareilleből a szerző nevét és a mű címét teszszük; ez az úgynevezett »norma«. Ha a mű címe oly hosszú, hogy normája fél sornál több helyet foglalna, a címet kivonatosan, t. i. annak lényeges részét alkalmazzuk. Ennek az oldalnak jobb sarkára az ív számát, míg az ív harmadik oldalának jobb sarkára szintén az ív számát szedjük és itt az ívszám mellé csillagot is teszünk, a mi arra való, hogy a könyvkötő az ívek hajtogatásánál a harmadik oldalt az elsővel össze ne téveszthesse.

Illusztrált műveknél a klisék helyes elrendezése is a tördelő dolga, mert a kliséket rendszerint csak a tördelés alkalmával illeszthetjük a szöveg közé. Oly klisé, a mely a szövegsorok szélességével azonos, vagy a soroknál csak kevéssel keskenyebb, úgy, hogy a sorok szélességének eléréséhez fennálló hiány pótlása nincs annyi,

hogy a klisé mellé szedést tördelhetünk, a klisé pontosan középre zárva a kolumnára úgy helyez- zük, hogy a szövegből két, de legalább egy sorral több jusson a klisé *alatt* levő részre. A klisé alatt álló kép megnevezését lehetőleg apró betűvel szedjük és e sor és a szöveg közé, feltéve, hogy a klisé üres széle nem szélesebb, egy cicero osztandó be. Arra mindig ügyelni kell, hogy a kép megnevezését képező sor és a szöveg között kevesebb köz ne legyen, mint a kép és annak aláírása között.

Ha a klisé olyan alakú, hogy oldalt kell zárni, az oldal felső és alsó részének beosztására vonatkozólag itt is fennáll az, a mit fentebb elmon- dottunk. Itt még hozzáteendő, hogy a kolumna egyik oldalára állítandó klisé — régi és helyes szokás szerint — mindig az oldal *külső* oldalára helyezzük, úgy, hogy páros számú oldalnál (külső) baloldalt, páratlan számú oldalnál pedig (szintén külső) jobboldalt állítjuk.

A kliséknél az említett oldalakon való alkalmazása azért történik a jelzett módon, hogy a könyv lapozgatása alkalmával az oldal külső szélén levő képek rögtön szembetűnjenek. E szempontból áll fenn az a rendszer is, hogy az ábrákat vagy képeket lehetőleg a mű páratlan számú oldalaira illeszszük, noha a divatkórság e téren is terjed, a mennyiben a francia szaktársak úgy találják, hogy a kliséket a mű páratlan számú oldalaira is lehet elhelyezni.

A kolumnák oldalára zárandó kliséknél még megjegyzendő, hogy mivel az ábrák külső, függőleges vonalának a szövegsorok végével *egyvonalban* kell állania, a klisé úgy kell a szöveg közé helyezni, hogy annak üres, vagy nyomófelülettel nem biró széle (a mi többnyire egy cicero szélességű) a sorokból kiálljon, mivel ellenkező esetben a kolumna oldalán folytonossághiány képződnek. Ez áll különösen oly klisékre nézve, melyek szögben, vagy oldalt függőleges vonallal végződnek, míg oly képek, melyeknek széle nincs vonallal határolva s inkább olyanok, melyek a mű díszítésére szolgálnak, úgy vannak jól elhelyezve, ha a *kép* szélső része a szövegből kissé kinyúlik. Ilyen dísz-kliséknél általában nem szabad szimetriát keresni és mert ezerfélék az illusztrációk s ugyanannyi azok alkalmazásmódja, mely esetenként változhatik, a helyes alkalmazás kétségkívül itt is a tördelő jó ízlését követeli.

Az oldalt vagy egészen a szöveg közé állított ábránál, mielőtt szedéssel körülördeljük, azon igyekezzünk, hogy legalább egy térszót tehessünk a klisé és szedés közé, a mi arra való, hogy ez által a soroknak szilárd, feltétlenül sima oldal-támaszt biztosítsunk. A szöveg és klisé közé teendő kizárás alkalmazásával nem kell fukarkodni, mert a mellett, hogy a kizárással a klisé fájánál megbízhatóbb egyenletes felületű alapot nyerünk, mindig szebb, ha a kép és szöveg között elegendő tág hézag van. Magától értődik,

hogy ily esetben a képalírás után is ugyanannyi kizárás teendő, mint a kép fölé és oldalaira.

Illusztrált művek tördelésénél végül a tördelő óvakodjon ama kikötött oldalakat, melyekben klisék vannak, papiroson egymásra tenni, illetve a klisés oldalakra más kolumnát állítani, mert a rajta levő szedés alatt a papiros átázva, az alatta levő klisék, nedvesség hozzájárulása folytán, oxidálódnak. Ily oxidátum a nedves soroktól képződött *sávok* alakjában jön létre.

Oly műnél, melyben többféle *címek* (többrendű alcímek) fordulnak elő, a szedőnek, illetve a tördelőnek a címek rangfokozásával tisztában kell lenni s azokat rangjuknak megfelelő címbetűkből szedni.

Két cím közé, a hol a második természetesen már alcím, kis spitz teendő; a hol három cím van, vagyis a cím alatt egy első és egy másodrendű alcím fordul elő, az említett kis spitz az *első* két cím közé teendő.

Sok helyen látjuk, hogy a szöveg közt levő al- vagy szakasz-címek a nekik szánt hézagnak csaknem a közepére vannak állítva, a mi, ha azt nem tudnók, hogy a cím nem a befejezett szövegrész végére való, kétségessé tenné annak »illetékességét«. Úgy az al-, mint szakasz-címek beosztásánál a rákövetkező szöveg elé mindig csak *félannyi* térzöt tegyünk, mint a befejezett szöveg után.

Hogy a készítendő mű szedését ne tarkítsuk,

az alcímeket lehetőleg a szövegbetűhöz hasonló betűkből szedjük, s így »szolid« képet nyerünk, ha úgy az első, mint másodrendű címeket a szövegnél három, illetve egy fokkal nagyobb, a szöveg betűjével azonos metszésű verzálisokból szedjük. Elemi iskolai, tehát olyan könyveknél, melyek gyermekek használatára szánvák, a címeknél úgy, mint a szöveg közt kiemelendő részeknél markánsabb betűk alkalmazása szükséges.

A tördelő dolga még a *széljegyzetek* (marginálisok) szedése és elhelyezése is. A széljegyzetek tudvalevőleg a reá vonatkozó szövegrész kivonatát képezik, a mikből az olvasó hamarosan nyer tájékoztatást arra nézve, hogy a mű szövegének illető része mit foglal magában, mit tárgyal. E cikk keretébe különben csak annak a fejtegetése tartozik, hogy a marginálisokat miképen szedjük és milyen a helyes alkalmazása.

A széljegyzeteket négy cicerónál keskenyebb sorokban nem szedhetjük, mert már a négy cicerónál is gondot okoz a »sorok« létesítése. Éppen ezért, ha másként nem boldogúlhatunk, ha t. i. egymásután következő telt sorokat nem nyerhetünk, helyesen csak úgy járunk el, ha minden sort *középre* zárunk, arra törekedve természetesen, hogy — a mennyiben a helyes elválasztás megengedi — a sorokba minél több szót, illetve szótagot hozzunk. Ha — a mi a legtöbb esetben előfordúl — egymásutáni telt sorokat nem nyerve, minden sort az elején kezdenénk és a sor végére

újabb szó vagy szótag már nem fér, a sort egyszerűen kizárással töltenénk be, olyan rendetlen grádicsfélét építenénk, a melyen egyetlen olvasó sem menne szívesen végig. Ennek elkerülése végett csak a fentemlített módon járhatunk el, hozzátéve még azt, hogy számítva arra, miképen a marginális egyes sorait középre kell zárunk, az első sort nem szabad behúzni.

A széljegyzeteket, mivel ezek, mint említém, a szöveg rövid kivonatát képezik, a tördelésnél úgy kell irányítani, hogy a széljegyzetek első sora a reá vonatkozó szövegrész első sorával egy vonalba essék.

A széljegyzetek és a mű szövege közé két tézónél többet soha se tegyünk; de ennél kevesebbet sem, mert míg a két tézónél kevesebb hézag a széljegyzetet a szöveghez csaknem hozzáragasztaná, ennél több nagyon is távol tartaná a szöveggel összefüggésben levő széljegyzetet.

A *jegyzetek* alkalmazása tudvalevőleg úgy történik, hogy a szöveg ama mondatát vagy szavát, melyre a jegyzet vonatkozik, abban az esetben, ha jegyzetek csak elvétve fordulnak elő, *csillaggal*, míg több jegyzetnél *törtészámmokkal* jelzik. A jegyzetek és szöveg közti jegyzetléniai alkalmazását lassankint kiszorítják és e helyett csak tézőkkel választják külön a szövegtől a jegyzetet. Nézetem szerint mindig helyesebb a jegyzetlénia használata, mert míg ez helyes határvonalat képez, a szemet sohasem sérti. No de — a mi divat, az divat!

E helyen meg kell említenem, hogy gyakran tapasztaljuk a jegyzeteknek azt a határozottan helytelen alkalmazását, a mi még *vita tárgyát* is szokta képezni, hogy azokat a záró-spitz után teszik. Spitzkolumnánál a jegyzetet nem a spitz *után*, hanem a spitz *elé* kell tenni. A szöveg után jövő spitz azt jelzi, hogy »vége«; már pedig ha vége annak a valaminek, a mihez a jegyzet kiegészítő részül szolgál, mit keres a jegyzet a spitz után? A szöveg után levő spitz *a szöveget minden hozzátartozójával befejezettnek nyilvánítja.*

A tördelés keretébe tartozik végül a formák kilövése is. Különi többféleképen szoktunk, mert a különféle munkák esetleg többféle kilövést igényelnek. Leggyakoribbak természetesen a 16-os ívek; a könyvformák 32 kolumnás kilövésai a ritkább esetekhez tartoznak. Itt megjegyzendő, hogy az esetben is, ha két ívet akarunk egyszerre nyomni, a két ívet célszerűbb két formában, vagyis kétszer 16-os ívben kilöni azért, mert a 32 oldalas ívek hajtogatása a könyvkötő munkáját megnehezíti. Az ívek kilövése, illetőleg a kolumnák helyes elrendezése igen könnyű és egyszerű dolog s ha valakit kilövésre akarunk tanítani, e műveletről könnyen felfogható képet úgy alkothatunk, ha magyarázat gyanánt vízszintesen hosszúkás négyszöget képezünk, melynek kiindulópontját a bal *felső* végen jelöljük. E pontról a jobb felső végig haladva, itt megállapodunk (ez a 2. oldal), innen lefelé a harmadik szögnél állapodunk meg (3. oldal) s a négy-

szög befejezéseül a negyedik pontra a 4. oldalt teszszük, az oldalakat mindig úgy állítva, hogy azok feje *befelé* álljon. És a mint e négy kolumnával a fent vázolt négyszöget alkottuk, a 4. ponttól *viesszafelé*, ismét balról indulva, *melső* négyszöget képezünk, úgy természetesen, hogy e második négyszög minden pontjánál ismét egy-egy oldalt helyezünk el. E másodszeri négy oldal által — mivel az oldalakat úgy állítottuk, hogy felső részök ismét befelé szolgáljon — az első (nagy) négyszög pontjain levő oldalak számai a második négyszög oldalaival szemközt találkoznak, miáltal négyszögünk négy sarkát most már két-két oldal jelzi. Folytatva a kilövést, a 9-ik oldallal ugyanabban az irányban új, de ezúttal *belső* négyszöget képezve, indulunk, a mely irányban az 1. oldallal kezdtük, de szűkebb térre szorítkozva, ezúttal az első oldal *melső* helyét szabadon hagyva, a 9. oldalt a 8. oldal *belső* oldalára helyezzük; így tovább a 10. oldalt a 7., a 11. oldalt a 6-ik s a 12. oldalt az 5-ik mellé állítva, még négy oldalra való szabad helyünk van. Midőn tehát a 13. oldalt a 4. oldal *belső* *melső* oldalára helyeztük, a 12. és 11. oldal átugrásával a 14. oldalt a 3-ik, a 15-iket a 2-ik s végül a 16-ikat az egyedül szabadon álló 1. oldal melletti üres helyre teszszük, azt tapasztaljuk, hogy ez utolsó négy oldal elhelyezésével is csak a — *belső* négy oldalt (9, 10, 11, 12) körítő — negyedik négyszög sarokpontjait foglaltuk el. E kilövés képlete tehát egyszerűen úgy

képzeltető, mintha egy lapon balról (*felül*) jobbra vonalat húzunk, ezt derékszögben megtörve lefelé megyünk, itt ismét derékszöggel *balra*, a kiindulópont irányában alul megállva s innen kiindulva visszafelé a fenti procedúra szerint és így tovább, mindig az ellenkező irány felé indulva.

A mint látjuk, a kilövést *balról* kezdjük, s a tévesen jobbról kezdett kilövést azért nevezik «*zsidós*»-nak, mert a héber nyelvű műveket — melyek sorait is a sorzó túlsó végén kezdjük — *jobb oldalról* kiindulólag löjük ki.

Mivel e közlemény feladata nem képezheti a különböző kilövési módozatok tárgyalását, mint a könyvszedés definíciójához tartozó fenti egyszerű kilövés leírásával kell beérnem.

* * *

Ezzel befejeztem közleményemet, melylyel a kompressz szedésnél szem előtt tartandó szükséges szabályokat óhajtottam érinteni. Tudom, hogy a jelzett munkáról ennél többet, sőt még igen sokat lehetne írni, ha mindennapi munkánk kisebb részleteit is bonczolgatni akarnánk. Ennyit nem lehet egy cikk keretébe szorítani.

Azt azonban e rövid közleményből is láthatjuk, mily könnyű rossz munka helyett jót végeznünk és hogy jól végzett munkához főként *jó akarat* és *lelkiismeret* kell.

Schwartz Adolf.